

ליל הבדולח של יהודי עיראק

עופר אדרת

בהג השבועות של 1941 נרצחו 179 מיהודי הקהילה בפוגרום שכונה "הפרהוד". כמה מנפגעי חובעים כעת מהמדינה להכיר בהם כנרדפי הנאצים בטענה שגרמניה עמדה מאחוריה. עתה מתווכחים היסטוריונים משני הצדדים בשאלה מיהו נאצי

לאחר שנדחו תביעותיהם, בימים אלה הן מתבררות בוועדות ערר. "אם לא נשכנע אותם, נערער לבית המשפט המחוזי ואף לעליון", אומרים עורכי הדין דוד ידיד, דורון עצמון וסיון בצרי. המתמחים במימוש זכויות של ניצולי שואה ונרדפי הנאצים, אשר הגישו את התביעות... עיון בחוות הדעת של המומחים שגייסו הצדדים מספק הצצה מרתקת לזיכרון היסטורי על מידת השפעתה של גרמניה הנאצית בעיראק ולסבל שהסבו הנאצים ליהודים שהיו בארצות ערב, הרחק מאירופה הכבושה. ההומור ההיסטורי כולל בין היתר פרוטוקולים של דיוני צבא גרמניה, התכתובות של משרד החוץ הנאצי, דו"חות מודיעיני של הצבא הבריטי ודו"ח ועדת החקירה שהוקמה בעיראק אחרי הפוגרום.

לפני נתוני "יד ושם", 179 יהודים נהרגו, יותר מ-2,000 נפצעו ו-50 אלף היו קורבנות למעשי שוד בפוגרום, שכונה "הפרהוד" (מלה עתיקה שמשמעותה הפחדה ברוטלית של נשלטים). "בפוגרום נעשו מעשי אכזריות נוראים: רצח ורישוש איברי תינוקות, זקנים ונשים, מעשי אונס, פגיעות בבתי כנסת וחילול ספרי תורה". נכתב באתר "יד ושם". "מדוע ולמה? כיצד קרה שאנשים שעד לפני יום-יומיים התארחו בבתי היהודים, עבדו איתם והוקירו אותם הפכו פתאום למפלצות? כיצד הם עברו את השינוי המחריד הזה?" תהתה קרגולה, שמתה ב-2012. מאבק משפטי שמתחיל בימים אלה נפגעי הפוגרום מול המדינה מספק הסבר אפשרי למניעיו. בהסתמך על חוות דעת של היסטוריונים, הם טוענים כי מאחורי הפוגרום עמדה גרמניה הנאצית. בהתאם לכך, הם דורשים ממשד האוצר להכיר בקורבנותיו כנפגעי פעולות הנאצים ולהעניק להם את הגמלה וההטבות לפי "חוק נכי רדיפות הנאצים

בהג השבועות של שנת 1941, "כשרץ הפוגרום ביהודי עיראק היתה הלה קרגולה (לבית צארף) נערה בת 16 היא גרה עם משפחתה במרכז העיר בצרה בדרום עיראק". היינו בבית כששמענו צעקות ההמונים בחוץ, יצאנו למרפסת. ראינו ערבים רבים צובאים על בתי היהודים, נושאים עשרות כלים ורהיטים בידיהם. הם רוקנו את בתי היהודים, ולקחו מכל הבא ליד", סיפרה לימים. "שכנים של אתמול נהפכו לאויבים של היום שוטרים, שאמורים היו לשמור על הסדר, פשטו את מדיהם והשתתפו בהרג", הוסיפה. תיאוריה הוא קשים. "נשים הורדו מהאוטובוסים, בטניהן שוספו ועובריהן הוצאו. זקנים הוכו עד מוות ברחובות בתים שלמים נבוזו עד היסוד"

מכבים בו ראש ממשלת עיראק, רשיד עלי אל-כילאני; המופתי של ירושלים, חג'א אמין אל-חוסייני; היטלר וספרו "מיין קמפף"; תחנת רדיו נאצית ששידרה מברלין ונקלטה בעיראק; ותנועת הנוער הפשיסטית שפעלה בעיראק בדמותה של "היטלר יוגנד" התובעים טוענים כי הפרעות ביהודי עיראק היו "תוצאה ישירה של הסתה ותעמולה גרמנית-נאצית שיטתית ומאורגנת, שנועדה להשניא את היהודים על תושבי עיראק הערבים ולהניע אותם להכוח ביהודים". נאצית שיטתית ומאורגנת, שנועדה להשניא את היהודים על תושבי עיראק הערבים ולהניע אותם להכוח ביהודים". עורכי הדין זייד ובצרי משוכנעים כי "הגרמנים עמדו בקשר ישיר עם הגורמים שליבו. עוררו וארגנו את הפרעות, תמכו בהם והכווינו אותם", ונוספים: "היקפן הנחשב של ההפרעות... ומקורות היסטוריים נוספים מוכיחים כי מאחוריהם עמדה יד מכוונת ומאורגנת. היתה זו ידה הארוכה של גרמניה הנאצית".

בעיראק הם רואים "גרוה", מדינת "לוויין" ומדינת "הסות" של גרמניה הנאצית. אולם בצדו השני של המתרחש ניצבת הרשות לזכויות ניצולי שואה במשרד האוצר, שטוענת כי המערבות הנאצית בעיראק היתה שולית ולכן אין דין יהודי עיראק כדון יהודים במדינות אחרות שהיו תחת השלטון הנאצי. את הסיבות לפוגרום תולה הרשות בגורמים אחרים: שנאת יהודים מסורתית, מאבק בתומכי הבריטים ותמיכה במאבק הלאומי הפלסטיני. גרמניה לא יצאה מגדרה כדי לחדור אל תוך הטריטוריה העיראקית ולבסס שם את אחיזתה הפיזית, כמו גם האידאולוגית", כותב ד"ר יעקב טובי מאוניברסיטת חיפה בהוות הדעת. "עניינה של ברלין היו מופנים ליבשת אירופה ולא לפקומות אחרים". לדבריו, "לא התקיימה כל ציפייה, לא כל שכן הוראה, מטעם הממשלה הגרמנית, כלפי ממשלת עיראק, לבצע פעולה ממשלתית כלשהי בתוככי עיראק, לא כל שכן ביצוע אירועי אלימות או השמדה של יהודים". את המסמכים היסטוריים מטעם התביעה אסף בארכיונים בארץ ובחול"ל "ההיסטוריון פרופ' יצחק כרם, מומחה ליהדות ספרד והמזרח. בחוות הדעת שהגיש הוא כתב כי "הגורם המכריע לפרוץ הפרוץ היה ההסתה הנאצית נגד היהודים בעיראק, שבוצעה על ידי המשטר הנאצי באמצעות נציגיו וסוכניו ומומנה על ידו".

המסקנה שלו נחרצת: "יש לראות בפרוץ חלק בלתי נפרד מהשואה שהמיט על עמנו המשטר הנאצי". את הפוגרום הוא מכנה "ליל הבדולה של יהדות עיראק".

ההיסטוריון ד"ר נסים קוז, מומחה ליהדות עיראק, שאביו נהרג בפרעות טוען כי "אין עוררין" על כך שהפוגרום הוא תוצאה של-"הסתה אנטי יהודית מתמשכת מטעם שליחי גרמניה הנאצית והמנהיגים הערבים שעשו יד אחת איתם". לדבריו, "המשתתפים בפוגרום היו ארגונים, אנשי צבא ומשטרה חדורי אידאולוגיה נאצית, לצד פורעים, שהוסתו על ידי עושי הברה של גרמניה הנאצית בעיראק". גם הוא סבור שיש להתייחס אל קורבנות הפוגרום כ"חלק בלתי נפרד מקורבנות ונפגעי שואה יהודי "אירופה".

ניצולת הפוגרום הלה קרגולה

כדי ללמוד על השפעת הנאצים בעיראק יש לחזור ל-1932, השנה שבה הסתיים המנדט הבריטי בעיראק. את האחיזה הנאצית במדינה ביסס באותה שנה ד"ר פריץ גרובה, מורחז ודיפלומט גרמני, שהוצב כשגריר גרמניה בעיראק. קודם לכן הוא שירת בקונסוליה הגרמנית בירושלים ולחם בחזית ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה. לאחר בואו לעיראק הוא החל להפיץ בה את האידאולוגיה הנאצית.

בין היתר הוא רכש את העיתון "אלי-עאלם אל-ערבי", שבו דאג לפרסם תרגום לערבית של "מיין קמפף" ומאמרי תעמולה אנטישמיים אחרים. קצינים ומשכילים עיראקים נשלחו מטעמו לביקורים בגרמניה כאורחי המפלגה הנאצית.

לצד זאת, הוא תמך כספית בארגוני נוער לאומניים בעיראק וסיפק להם הומרי תעמולה נאציים. משלחת מטעם תנועת הנוער הלאומנית אל-פאטוואה אף ביקרה בגרמניה במאי 1938, השתתפה בוועידת המפלגה הנאצית בנירנברג, וחזרה לעיראק מצוידת במסרים אנטי יהודיים.

הם עשו מאמץ לחקות ולאמץ את סיסמאותיה ומגמותיה האנטישמיות הקיצוניות של ההיטלר-יוגנד", כתב בחוות הדעת פרופ' מיכאל אפל, לשעבר ראש ההגו להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת חיפה. תנועת הנוער הזו, לצד ארגונים אחרים, השתתפה מאוחר יותר בפוגרום.

ההשפעה הגרמנית הנאצית היתה הגורם "המכריע בהפניית הנועם ברחוב לעבר פגיעה פיזית, פוגרום ביהודים", כתב אפל. "הפוליטיקאים העיראקים שעודדו והזיקו נשק להמון המשולהב היו מתומכיה המובהקים של גרמניה, והושפעו מרוח "הפשיזם והנאציזם".

ד"ר טובי חולק עליו. "מתוך שלל הגורמים שיצרו את האווירה העוינת בתוך עיראק כלפי יהודיה, ניצב הגורם הגרמני בתחתית הרשימה. הוא היה שולי, כמעט זניח, ליחס לגורמים אחרים", כתב.

לדבריו, "אין די בעצם קיומה של תעמולה... כדי לבסס מסקנה בדבר קשר, ציפייה או כוונה מצד גרמניה לביצוע "פעולות נגד יהודים בתוככי עיראק דמות אחרת שנמצאת במרכז התביעה היא ראש ממשלת עיראק, רשיד עלי אל-כילאני, שתפס את השלטון בהפיכה ב-1941 והקים ממשלה פרו-נאצית ששרדה חודשיים.

מיד עם נפילתה אירע הפוגרום פרופ' כרם אסף עדויות שמוכיחות כי ממשלתו פעלה במימון נאצי. במברק שנשלח ב-21 במאי 1941 מבגדד, כותב ד"ר גרובה, שגריר גרמניה בעיראק, כי העביר עשרת אלפים מטילי זהב לאל-כילאני.

לצד זאת, הוא מעדכן על בקשתו של אל-כילאני לקבל 80 אלף מטילים נוספים ומתייחס להסכם שעמד להיחתם בין גרמניה לעיראק, שבמסגרתו יעניקו הנאצים הלוואה של מיליון מטילי זהב לבעלי בריתם בבגדד.

לא רק כסף והומרי תעמולה סיפקו הנאצים לבגדד. גם נשק הגיע מגרמניה, בניסיון לעזור לעיראק להילחם באויב המשותף – הבריטים. בארכיונים של משרדי החוץ וההגנה הגרמניים מצא פרופ' כרם עדויות לכך. הוא מספר שבפרוטוקול של הפיקוד הגרמני העליון, מ-7 במאי 1941, נכתב ש"היטלר ההלטי לסייע לעיראק בכל דרך אפשרית, כולל שליחת "נשק, תחמושה, כסף וסיוע צבאי". ד"ר טובי מפרש את הדברים באופן אחר.

"העיראקים חזרו בלהט אחר הגרמנים ושיועזו לסיועם, הפוליטי, הכספי והצבאי, ואלה נענו, לאורך מרביתה המוחלט של תקופת דיוננו, באדישות. רק לקראת הסוף ניאתו להגיש סיוע מדוד, שלא תרם בכלום לממשל בבגדד", כתב.

הניסיון הגרמני לעזור לעיראקים להילחם בבריטים אכן נכשל. ב-29 במאי 1941, אחרי שהבריטים הגיעו לשערי בגדד, ברח אל-כילאני מעיראק. היהודים חשבו שהסכנה הלפה ובבוקר חג השבועות, 1 ביוני 1941, הם יצאו לבושים בגדי חג כדי לקבל את פני השליט הפרו-בריטי, שהזר לעיראק. אלא שהיילים עיראקים התנפלו עליהם ותוך שעות התפשטו הפגיעות ביהודים לכל העיר ולמקומות נוספים.

פרהוד יא אומת מוחמד', היתה הקריאה ההמונית, כאשר ניתן האות להתחיל ברצח ושוד היהודים", סיפרה לימים הלה קרגולה. "אלפים, ללא הבדל מין, גיל ומעמד, השתתפו בחגיגת הטבח והשוד", הוסיפה.

האם עמדו הנאצים מאחורי הפוגרום או שהיתה זו התפרצות ספונטנית של עיראקים מתוסכלים? על כך חלוקים החוקרים. בלהט הוויכוח נוצר מצב מביך שבו המדינה נדרשה להגן על ד"ר גרובה הפרו-נאצי הנלחב. בחוות הדעת כתב ד"ר טובי כי גרובה "לא היה מסוג הנאצים המושבעים", אלא "דיפלומט מקצועי, שכלל הנראה נשאר במשרדו עם עליית הנאצים לשלטון לא מתוך אמונה תקיפה". באידאולוגיה הנאצית ד"ר קוז, המומחה מטעם התביעה, התרגז למקרא הטענות האלה. "אמת, ד"ר גרובה היה דיפלומט מקצועי המשרת את ארצו ומולדתו. ונחיה שהוא לא היה מסוג הנאצים המושבעים", כהגדרתו של ד"ר טובי, עדיין נשאלת השאלה – לאיזה סוג נאצים מסוג ד"ר טובי את גרובה? וגם אם נצא מתוך הנחה שהוא לא היה נאצי מושבע, הרי הוא נשאר תחת הקטגוריה "נאצי".